

STATSMINISTERENS TALE VED C.J.HAMBROS 100-ÅRS DAG
ELVERUM 5. JANUAR 1985

Det er noe eventyrlig over C.J. Hambros livsløp. Han var så ulik alle andre, og favnet så meget videre. Derfor kan det være vanskelig å gi en samlende beskrivelse av denne store mann, en av Norges få statsmenn av internasjonalt format. Men dagens anledning - 100-årsdagen for hans fødsel - gjør det naturlig å stanse opp og forsøke å tegne et slikt bilde, - og prøve å gripe de store dimensjoner i et grovt riss. For her er det store dimensjoner og en grensesprengende kraft.

Som nyvalgt stortingsmann skrev Hambro om seg selv: "Det velder opp i mig i mellem en styrkefølelse så overmægtig og intens at den nesten er som sjøormens når den reiser sitt hode over vannet." Denne uttalelsen kan stå som en nøkkel til forståelsen av denne usedvanlige personlighet.

Hambro ble valgt inn på Stortinget i 1918, og der skulle han bli sittende til 1957 - godt over det man vanligvis kaller en mannsalder. Stortinget ble den institusjon han først og fremst identifiserte seg med, - og som vi identifiserer ham med. Lange perioder satt han også som stortingspresident, valgt med tilslutning fra blant andre sine skarpeste motstandere. Han er blitt stående som stortingspresidenten fremfor noen i Norges nyere historie.

Men hans virke strakte seg langt videre enn til Stortinget. Stortinget ble på en måte hans operasjonsbase. Det ga ikke rammene for hans virke, det var heller basis for en livsgjærning som sprengte alle rammer.

Hambro var politiker hele sitt liv. Men han var også meget annet. Han utfoldet en omfattende litterær virksomhet, som forfatter, men først og fremst som kritiker og oversetter. Det står adskillig å lese om ham i Norges Litteraturhistorie. Han var dessuten journalist. I ung alder ble han redaktør av det gamle og tradisjonsrike Morgenbladet. Redaktøren hadde allerede på det tidspunkt utviklet en dyp interesse for utenrikspolitikken, noe som nettopp da - under den første verdenskrig - kunne komme avisen til gode. Han beholdt lenge en nær kontakt til Morgenbladet, - "ånd av min ånd, blod av mitt blod", som han skrev.

Perioden for Hambros mest intense utfoldelse var mellomkrigstiden. Mellomkrigstiden var en stor krisetid i de vestlige lands historie. Det var ikke bare en dyptgripende økonomisk krise, det var også en konstitusjonell krise, - en blomstringstid for sterke antidemokratiske bevegelser fra begge ytterpunkter på den politiske skala. Det var også en sikkerhetspolitisk krise. Man levet i skyggen av den første verdenskrig og med truslen om en ny verdenskrig hengende over hodet.

Her var problemer nok å ta fatt i for den som følte styrke. Hambro ble det konstitusjonelle demokratis vokter fremfor noen. Han kom imidlertid stadig sterkere til å engasjere seg på den internasjonale arena og ta fatt i de sikkerhetspolitiske problemer. I denne sammenheng oppnådde han en posisjon som bare ytterst sjelden kan oppnås av representanter for små nasjoner. Hans ord hadde vekt innenfor det store spill mellom stormaktene.

Basis for hans internasjonale virksomhet var først og fremst Folkeforbundet hvis president han ble. Allerede før han ble president var han imidlertid den person som fremfor noen ble identifisert med forbundet. Han som her hjemme var Stortingspresidenten, var på den internasjonale arena - "Mr. League of Nations". Han spilte to hovedroller samtidig, og i begge sprenget han rammene for den vanlige politikertypen og ble statsmannen.

Hvordan er slikt mulig? Hambro hadde den sjeldne egenskap at kreftene vokste med oppgavene. Jo vanskeligere situasjonen ble, jo bedre trivdes han. Han var utvilsomt en rastløs natur. I sin ungdom tenkte han på å bli vitenskapsmann. Det sto ikke på begavelsen, men det er vel tvilsomt om han hadde hatt den fornødne ro til å leve et liv som vitenskapsmann. Ved begynnelsen av sitt politikerliv - allerede da med tusen jern i ilden - klager han over at "Det er bare en liten del av mig selv jeg har anvendelse for Derfor er det at jeg ofte blir sleivete og likegyldig. Jeg legger ikke tingene til rette, for jeg vet at jeg greier dem allikevel."

Det var først når vanskelighetene virkelig tårnet seg opp at denne kraft fant ro i tilværelsen. Aldri var oversikten og handlekraften større enn nettopp da, - slik som i 1940.

Det er mange som har betonet de store motsetninger i Hambros sinn. Det er skrevet at han kunne være inntagende og vennlig eller nokså brutalt avvisende. Han kunne være føyelig og han kunne være steil.

Det er også sagt, og det er nok ikke helt uten grunn, at han hadde svakere innsikt og engasjement i de økonomisk-politiske spørsmål. Det var utvilsomt en ulempe i en tid da disse spørsmål kom til å stå stadig mer sentralt i politikken. Dette var også én av årsakene til den strid som kom til å stå om Hambro i 30-årene, og som endte med at han fra 1934 til 1945 overlot formannsstillingen i Høyre til andre.

Men den strid som periodevis sto om han, og de tilløp til overfladiskhet som kunne prege ham i visse sammenhenger, og som han selv henviste til, kan aldri få overskygge den klare og konsekvente linje og det dype verdiskapende engasjement som preget hans politiske holdninger.

-----o-----

Det er naturlig først å dvele ved hans konsekvente forsvar for Stortinget og for hele det parlamentariske

demokrati. Han var, som professor Rolf Danielsen har skrevet, den største parlamentariker i vår historie ved siden av Johan Sverdrup. Og Danielsen fortsetter: "Omsorgen for Stortingets ære, verdighet og rett og for de overleverte konstitusjonelle tradisjoner representerer den stramme linje i Hambros virke."

Hambro begynte sitt virke på Stortinget akkurat da bølgeslagene fra den russiske revolusjon nådde Norge og de antiparlamentariske holdninger fenget i norsk arbeiderbevegelse. At Hambro med sin dype konservative forankring stilte seg i klar opposisjon til disse sosialistiske strømninger er naturlig nok. Det store ved hans innsats viser seg imidlertid i at han ikke et øyeblikk falt for fristelsen til å havne på den motsatte ytterlighet. Han hevet sitt standpunkt opp på et prinsipielt plan. Derfra vendte han seg med like stor kraft mot de antiparlamentariske tendenser på den annen side som mot dem på venstresiden. Vi må ikke glemme at vårt demokrati var i krise i mellomkrigstiden. Og om noen enkeltperson skal fremheves for å ha gitt bidrag til å berge det gjennom disse vanskelige år, så må det bli Hambro.

Han vendte seg mot de totalitære tendenser, men han vendte seg også mot ethvert forsøk på å "pynte" på parlamentarismen, gjøre den mer "effektiv", f.eks. ved å gjøre regjeringen mer uavhengig av Stortinget. Mest berømt og karakteristisk for hans noen ganger provoserende form, er hans avvisning i 1926 av forsøket på å gjøre Fridtjof Nansen til statsminister hevet over storting og partier. Man kunne ikke, sa han, gjøre en hvilken som

helst skiløper til statsminister. Han vant neppe i popularitet på dette utspill, men makten forble iallfall i Stortinget.

Han vant heller ikke i popularitet da han bidro til at landet ikke fikk en ikke-parlamentarisk regjering i 1945. I brede kretser mente man at flertallet i det gamle Storting hadde vist en svak holdning i 1940. Dette var bakgrunnen for et sterkt krav om at Hjemmefrontens leder, Paal Berg, måtte danne regjering i 1945, med liten vekt på Stortinget. Men for Hambro var de konstitusjonelle former ikke noe man kunne sette til side etter forgodtbefinnende. Om Stortinget hadde opptrådt svakt, var ikke det grunn nok til å sette det til side, for hva hadde man å sette istedet?

Hambro kunne godta Paal Berg, men han forlangte et minimum av samarbeid med Storting og partier. Da Berg ikke kunne godta dette, falt forsøket i fisk, og landet fikk en mer parlamentarisk regjering, nemlig den første regjering Gerhardsen. Dermed var sosialdemokratiets største tid innledet i Norge. Men det er nettopp dette som er karakteristisk for Hambro; at det var visse demokratiske prinsipper som var overordnet partihensyn. Det gamle parlamentariske system var gjenreist uten nølen. Det var det viktigste for Hambro.

Hambro skulle få full anledning til å fortsette sin kamp for det parlamentariske demokrati etter Gerhardsens regjeringsdannelse. Allerede i mellomkrigstiden hadde han engasjert seg for at Stortinget skulle ha en reell

kontroll med den stadig voksende forvaltning. Dette ble i høy grad et aktuelt tema etter krigen da Arbeiderpartiet introduserte en rekke vidtgående fullmaktslover, først og fremst den omstridte "Lex Thagaard". Fullmaktslovene innebar at Stortinget delegerte svært meget av sin myndighet til regjering og forvaltning. I sin vanlige skarpe polemiske stil vendte Hambro seg mot dette han kalte totalitære tendenser i Arbeiderpartiets politikk, - regjereri uten Stortinget. Arbeiderpartiet besinnet seg etterhvert. Ikke desto mindre representerer fullmaktslovgivningen ennå i dag et demokratisk problem. Også i dag er det behov for det prinsipielle konstitusjonelle engasjement som Hambro representerte.

Parallelt med striden om fullmaktslovene, fant det sted en maktendring eller forskyvning i 1950- og 1960-årene. Det ble en tendens i retning av at organisasjonene istedenfor Stortinget skulle kontrollere forvaltningen, og endog være med på viktige politiske avgjørelser på en slik måte at Stortingets reelle innflytelse ble redusert. Organisasjonenes makt økte.

Også i Høyre var det mange av de yngre ledere som så med en viss sympati på denne utvikling - eller i det minste regnet den som uundgåelig. Med sitt vanlige konstitusjonelle klarsyn så imidlertid Hambro farene. I 1962 skrev han til Høyres nyvalgte formann, Sjur Lindebrække, at "De særdeles påkrevde og betydningsfulle overveielser som myndighetene bør ha med næringsorgani-

asjonene må ikke brukes som et ledd i Gerhardsens plan om å sjalte ut Stortinget". To år etter døde han. Han var Stortingets vokter til det siste. Det kan synes som mellomkrigstidens erfaringer ga ham et spesielt klarsyn i disse spørsmål.

---o---

Hambro var en nidkjær forsvarer av hele politikken og de politiske partiers uavhengighet. Dette gjaldt også partienes uavhengighet av bidragsytere. Høyres forhold til næringslivet har alltid vært nært, men historisk sett ikke alltid helt harmonisk. Det må erkjennes at Hambro bidro lite til harmoni på dette område. Han hadde opplevet i mellomkrigstiden at det fantes kretser som forsøkte å kjøpe seg politisk innflytelse ved pengegaver til partiet. Og det var ikke minst Hambros fortjeneste at alle slike forsøk ble konsekvent avvist, da som alltid.

Dette var bakgrunnen for hans mistro da Libertas ble stiftet. Og det var Hambro som sammen med Alv Kjøs regisserte den klare grensegang mot denne organisasjon på slutten av 1950-tallet. Han så med tilsvarende mistro på Arbeiderpartiets økonomiske binding til fagorganisasjonene. Uavhengighet i politikken var for Hambro en grunnleggende forutsetning for et sunt demokrati. Også dette går som en rød tråd gjennom hele hans politiske virke, og det faller sammen med hans omsorg for Stortingets verdighet

og myndighet.

-----o-----

Den annen hovedlinje i Hambros politiske engasjement gjaldt - som allerede understreket - utenriks- og sikkerhetspolitikken. Her finner vi samme konsekvens og dype engasjement som i forsvaret for det parlamentariske demokrati.

Hambro var i Folkeforbundet i Geneve da man høsten 1938 fikk nyheten om Münchenforliket mellom Chamberlain og Hitler, og Chamberlain kunne uttale de herostratisk berømte ord om "Fred i vår tid". Hambro reagerte umiddelbart. Et lite land, Tsjekkoslovakia, var blitt ofret i et spill mellom stormaktene. Den fred som var oppnådd var, ifølge Hambro "en voldshandling uten sidestykke i den siviliserte historie". I sin fordømmelse sto han på linje med Winston Churchill, som britene ennå ikke hadde lært å lytte til.

Reaksjonen karakteriserer Hambro og hans utenrikspolitiske og sikkerhetspolitiske linje på mange måter. For det første den moralske indignasjon: Politikk var for Hambro i høy grad et spørsmål om moral. Han kunne nok være smidig og avveie sine standpunkter ut fra hensynet til konsekvensene, men de fikk aldri overskygge hensynet til moralen.

For det annet reagerte han ut fra sitt kjennskap til nazistene. På dette punkt var han den klareste og mest

kompromissløse. Han var da også utpekt til nazismens farligste fiende i Skandinavia. Han hadde på dette grunnlag ingen tro på at München-forliket skulle kunne bidra til avspenning, tvert imot, - og han skulle jo få så sørgelig rett. Siden skulle han, i samtale med den engelske utenriksminister på den tiden, Lord Halifax, kunne konstatere at dennes uvitenhet om hva nazistene sto for var meget stor. Hambro anbefalte lorden å lese "Mein Kampf". Hambro hadde naturligvis lest den for lenge siden. Han kjente de krefter han kjempet mot.

Men München-affæren er karakteristisk også ved at Hambro så sterkt utfordret den hjemlige opinion, hvor svært mange ble umåtelig lettet over Chamberlains og den franske statsminister Daladier's avtale med Hitler og Mussolini. Hambros knusende kritikk demonstrerer ikke bare hans klarsyn, men også hans uavhengighet. Han kunne gå mot strømmen, ja, han hadde ofte glede av å gjøre det.

Hans standpunkt i München-saken var helt i samsvar med et prinsipp han sto fast på i utenrikspolitikken: De små stater måtte, både for sin egen skyld og for fredens skyld helt alment, hevde en internasjonal rettsorden. Hvis ikke de sto på dette når maktpolitikken triumferte over rettens idé, ville det se ille ut i verden. Hambro mente de små statene, nettopp fordi de hadde så lite å stille opp i maktpolitikken, hadde et spesielt ansvar for freden. Men de måtte stå sammen. Nå var Tsjekkoslovakia ofret og ingen visste hvem som kunne bli den neste.

Under krigen skrev Hambro en bred fremstilling av sitt utenrikspolitiske syn, "Hvordan vinne freden", der han trakk på sin store innsikt i den prosess som ledet frem til krigen. Hovedpoenget for ham var den internasjonale rettsorden. Men han avviste det overnasjonale demokrati. - Nasjonene hadde rett til eget liv. I god liberal tradisjon hevdet han retten mot makten også i internasjonal politikk.

I München-saken møter vi både moralpolitikeren og realpolitikeren Hambro. Han var bedre informert enn de fleste, og han hadde et klart blikk for konsekvensene av den politikk som ble ført, samtidig med at han kunne reagere moralsk. Det hører med til bildet av realpolitikeren at han også var villig til å ta konsekvensene av det han så på som en gal politikk. Når det ikke var noe gjennomslag for rettens idé, fikk man ta konsekvensene og ruste seg mot makten. Høyre under Hambros ledelse sto i en særstilling i 30-årene når det gjaldt kravet om å bygge ut forsvaret. Som vi vet, vant denne linje ikke tilslutning.

Etter krigsutbruddet i 1939 hevdet Hambro at en krisesituasjon som den man da var kommet i, krevet at nasjonen sto samlet, og han foreslo en nasjonal samlingsregjering. Også dette ble avvist. I ettertid er det rimelig å hevde at Hambros linje burde vært fulgt.

Aprildagene 1940 var en skjebnetid for nasjonen. Det var Hambro som på det avgjørende tidspunkt grep tøylen, og som gjennom en kombinasjon av dømmekraft og handlekraft gjorde det best mulige ut av situasjonen. Ingen skal kunne frata ham den æren. Om han ikke hadde gjort det før, skrev han i løpet av disse korte dager sitt navn inn i nasjonens historie.

Det var først og fremst Hambros fortjeneste at Kongehuset, Stortinget og regjeringen kom seg ut av Oslo i tide. Det var hans uvurderlige fortjeneste at regjeringen gjennom Stortingets Elverums-fullmakt fikk et klart formelt grunnlag for sin virksomhet i London under krigen, slik at ingen burde kunne være i tvil om hvem som representerte Norges lovlige regjering.

Hambro visste at nettopp i en krisesituasjon vil formalitetene kunne spille en avgjørende rolle. En dyktig motstander ville kunne oppnå avgjørende politiske fordeler av eventuelle uklarheter på det kjempende Norges side. Han ga et avgjørende bidrag til at det raskt ble skapt klare linjer.

Ikke minst er det grunn til å understreke hans holdning overfor statsministeren, Johan Nygaardsvold. De to hovedmotstandere hadde utviklet et slags spesielt vennskap gjennom mellomkrigstidens hårde konfrontasjoner. Visse likhetspunkter var det vel også mellom dem. Men stillet overfor den akutte nasjonale krise reagerte de forskjellig.

På et visst tidspunkt ble Nygaardsvold overmannet av en lett forståelig avmaktsfølelse, og han tryglet Hambro om å få lov til å slippe å bære det tunge ansvar. Man kunne kanskje ha tenkt seg at Hambro ville bli fristet til å benytte anledningen til å ommøblere regjeringen slik han hadde gått inn for året før. Men han så med en gang at det var helt nødvendig for de klare linjer at regjeringen ble sittende. Her tallet intet annet enn det overordnede nasjonale hensyn. Og han prøvde å gi Nygaardsvold noe av sitt eget overskudd av kraft.

Fra Elverum dro Hambro til Stockholm. Det var meningen at han skulle virke som et bindeledd mellom Den norske regjering og utenverdenen mens kampene pågikk i Norge. Situasjonen var imidlertid slik at de svenske myndigheter ikke ville tillate at Hambro, som var en internasjonalt kjent, og - iallfall i tyske øyne - en kontroversiell skikkelse, fikk opptre åpent i Sverige. Han måtte forlate Sverige, og ble senere med Kongen og regjeringen over til London.

Hambros sterke opptreden i april dagene 1940 var ingen tilfeldighet. Her kom hans sanne personlighet til utfoldelse, hans evne til å vokse med oppgavene. Samtidig må han ha vært mentalt forberedt på det som kom til å skje. Ingen hadde sterkere enn ham talt om nazismens farer og om de små lands utsatte stilling. At nettopp denne mann sto plassert slik at han kunne gripe tøylene, var en lykke for landet.

I sin fengslende biografi over faren har Johan Hambro også understreket den lengslen som alltid levet i ham, - og som sønnen beskriver som "denne higen etter et kall og en gjerning som kunne la ham finne seg selv og glemme seg selv." (s. 59). Det var karakteristisk at han alltid følte seg som litt av en outsider, eller som han selv sa, som "en ensom svømmer på det vildende hav". Og slik opplevet også mange andre ham. Han slo seg aldri til ro, men var rastløs og søkende på jakt etter nye oppgaver. Kanskje var det bare i slike korte stunder som i aprildagene 1940 at han helt fant seg selv - og glemte seg selv.

Det synes å være en nær sammenheng mellom hans følelse av politisk ensomhet og hans følelse av styrke. Han kjente seg alltid, som han selv har sagt, ubundet og fri i forhold til andre. I dette lå både hans styrke og hans svakhet. Styrken lå nettopp i uavhengigheten av andres dom, - i en personlig integritet som var helt sjelden. Svakheten finner vi i den fjernhet som kunne omgi ham. Han var nok ikke alltid så lett å samarbeide med. Men man kunne også merke varmen i hans ruvende personlighet. Og helt til sin siste stund i politikkens tjeneste, viste han omtanke for dem som skulle fortsette arbeidet.

I etterkrigstiden ble Hambro kritisert for å være i utakt med de nye tendenser i politikken. Han valgte iallfall å opptre som et korrektiv til tidens alminnelige holdninger. Mot det han oppfattet som en moralsk utglidning, talte han som en utpreget moralist. Mot tidens materialisme

forfektet han åndelige standpunkter. Han advarte også mot å la samarbeidsånden utvikle seg til konturløshet og svakhet, og han advarte mot det nye ekspertstyre hvis elementer av nødvendighet han ikke hadde stor tro på. Med dette skapte han samtidig strid om sin person til siste stund.

På avstand ser vi lettere denne manns sanne dimensjoner. Han var en sjelden type blant våre politikere; en statsmann med hele verden som operasjonsfelt, men med en dyp forankring i norsk virkelighet. De nasjonale interesser og det parlamentariske demokrati var og ble de overordnede hensyn i hans rike virke.

Norge har meget å takke C. J. Hambro for.